

Procesi urbanizacije sela u Slavoniji i Vojvodini

Dr Milan Benc

UVODNA NAPOMENA

1. Prikaz transformacija seoskih naselja u Slavoniji i Vojvodini — dobiven na temelju analize nekih obilježja naselja¹ — ima sljedeće ciljeve:

— upoznavanje i bolje razumijevanje promjena i njihova smjera u procesu urbanizacije seoskih naselja²,

— omogućavanje planiranja prirodnog i postepenog razvitka, kao i upoznavanje činilaca koji potiču ili sprečavaju taj razvitak³,

— uspostavljanje osnova daljnjih (intenzivnijih i ekstenzivnijih) istraživanja promjena i razvoja seoskih naselja,

— određivanje nekih (po mogućnosti manjeg broja) obilježja seoskih naselja pomoću kojih se može relativno jednostavno mjeriti stupanj razvoja seoskih naselja.

NASTANAK NASELJA

Slavonija i Vojvodina obuhvaćaju najveći dio Panonske nizine na području SFR Jugoslavije. To je izrazito poljoprivredno područje koje nazivaju žitnicom Jugoslavije.

¹ Prilikom istraživanja seoskih naselja s obzirom na njihovu različitost preporučava se da u analizu bude uključeno i obilježje naselja. Mogući broj takvih varijabli je velik i istraživač se uvijek susreće s problemom njihova izbora, odnosno redukcije na onaj racionalan broj koji može zadovoljiti potrebe istraživanja. S problemom izbora varijabli koje će mjeriti stupanj razvoja seoskih naselja susreli smo se prilikom istraživanja inovacija u poljoprivredi (istraživanje je proveo Centar za sociologiju sela, grada i prostora, a istraživačku ekipu su činili: dr Milan Benc, Edhem Dilić, dr Vojislav Đurić i dr Pavao Novosel).

² Nema nikakve sumnje da tradicionalno selo u nas brzo nestaje. Ovaj proces mnogi autori nazivaju »krizom sela«, jer u onom »novom« (što brzo prodire) ima mnogo nesnalaženja, problema pa i devijantnih pojava koje otežavaju razvoj. Kako to navodi Gideon Sjoberg prema Redfieldu i Wrightu (u *Theory and Research in Urban Sociology*, str. 159), urbanizacija kao način života i teoretska perspektiva postaje tipična. (Philip M. Manser, Leo F. Schnore: *The Study of Urbanization*, New York—London, John Wiley and Sons, 1967.)

³ Kad govore o razvitku našega sela (npr. Stipe Šuvar: *Između zaseoka i megalopolisa*, Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora, 1973, str. 184), više naših autora navodi da se selo u nas razvijalo stihijski, iako uvažavaju utjecaj društveno-ekonomskih i ekoloških činilaca. Suvremeni procesi razvoja zahtijevaju planski pristup u razvoju sela u istoj mjeri kao što se planira razvoj gradova.

Naselja Slavonije i Vojvodine⁴ su pretežno »ušorenog« tipa, tj. kuće su u nizu i pročeljem su okrenute prema glavnom putu (ulici — šoru, pa otuda i pridjev »ušoren«), a iza njih su u pozadini gospodarske zgrade. U velikim naseljima nalazimo ogranke koji su po svom općem izgledu slični glavnoj ulici, ali su od nje nešto uži. Ulice su uglavnom pravokutne i bez oštrijih zavoja.

U brežuljkastim ili brdovitim predjelima (u Slavoniji Požeška kotlina s planinama koje je okružuju, a u Vojvodini Fruška gora) naselja su raštrkanog tipa u kojima se primjećuju zaseoci, grupe kuća — što čini sistem takvog seoskog naselja u kojemu jedan od zaseoka preuzima funkciju centra.

Razvoj sistema naselja u Slavoniji i Vojvodini može se pratiti od pret-povijesti (neolitska nalazišta rasuta su po cijeloj Slavoniji i Vojvodini), pa preko Ilira i kasnije Kelta i Gota, zatim Rimljana, pa od dolaska Slavena sve do naših dana; također je moguće pratiti i sve migracije koje su bile osobito važne u vrijeme turskog prisustva i osvajanja na Balkanu, odnosno ekonomske migracije koje započinju na prijelazu 18. u 19. stoljeće i nastavljaju se sve do poslije drugog svjetskog rata.

Mnoga sela u Slavoniji i Vojvodini u svojoj okolini imaju selišta. Ta su selišta (kakva i danas nalazimo u brežuljkastim ili brdovitim predjelima Slavonije i Vojvodine, — a spominje ih i Kojić⁵), vjerojatno ona jezgra koja čine osnovu za suvremeni razvoj naselja na ovom području. Prema istom autoru, izgleda da su između faze postojanja ovih prvobitnih — vjerojatno i vrlo rijetkih naselja, pa do početka urbanizacije seoskih naselja (tj. do pojave naselja ušorenog tipa) postojala zbijena naselja nepravilnog tlocrta koje su seljaci spontano izgrađivali.

Ipak kad se govori o današnjim naseljima i njihovu izgledu valja reći da su ona nastala u vrijeme kada su Slavonija i Vojvodina oslobođene od Turaka, tj. u 18. stoljeću pa do sredine 19. stoljeća. Na toj osnovi temelji se i današnji sistem naselja u slavonskoj regiji i Vojvodini. Izvorište za sistem tih naselja treba tražiti u obliku naselja u Vojnoj krajini, i to u rekonstrukciji starosjedilačkih naselja i naselja koja su nastala imigracijom stanovništva.

Za proces nastajanja seoskih naselja u Slavoniji i Vojvodini osobito je značajna druga polovina 18. stoljeća, kada je nastala većina današnjih naselja i to pretežno intervencijom austrougarskih vlasti. U to vrijeme su za mnoga naselja bili izrađivani prethodni planovi, a na izabranom terenu ulice su bile obilježavane povlačenjem brazde. Uz tako označene ulice dijelile su se građevinske parcele. Gradnja kuća bi odmah otpočela, a stanovnici (starosjedioci ili doseljeni) do dovršenja svojih kuća stanovali bi u improviziranim nastambama.

Kao što se posvuda javlja pravilan geometrijski tlocrt naselja sa širokim ulicama, tako se javlja i identičan položaj kuća. Sve ovo — kako navodi Kojić prema kojem i dajemo ovaj prikaz — nalazi svoje obrazloženje u građevinskim uputstvima koje je izdavala austrougarska vlada, a kojeg su se morali

⁴ Poblize o razvoju naselja i migracijama u Slavoniji i Vojvodini vidjeti u: Ivan Božić i drugi: *Istorija Jugoslavije*, Beograd, Prosveta, 1972; Radomir Pavić: *Regionalna ekonomska geografija Jugoslavije*, Zagreb, Viša ekonomska škola za vanjsku trgovinu, 1966; Jovan Cvijić: »Naselja i poreklo stanovništva«, Subotica, *Srpski etnografski zbornik*, Knjiga 21, Srpska kraljevska akademija, 1926; Mijo Mirko-
vić: *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb, Informator, 1968; Stjepan Pavičić: »Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji«, *Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 47, Zagreb, 1953; Vlado Puljiz: *Deagrarizacija kao oblik socijalne i prostorne pokretljivosti* (Doktorska disertacija), Zagreb, 1975; Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb, Matica hrvatska, 1962.

⁵ Branislav Kojić: »Seoska kuća i seosko naselje u Vojvodini«, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, 1966.

pridržavati projektanti i izvršioci. Prema jednom takvom uputstvu (*Glavno uputstvo za naseljavanje*, izdato 11. 1. 1772. godine) određuje se da glavna ulica mora biti široka oko 33—36 metara, a poprečne ulice oko 11—18 metara. Širina kućišta treba da bude oko 20 metara. Kuće moraju biti postavljene na istoj strani dvorišta, a između njih treba da bude prostor od najmanje 16 metara. Ovako relativno uskim prostorom koji je preostao za čelo kuće, bio je uvjetovan i ostali raspored: kuća se protezala u dubinu kućišta, a gospodarske su zgrade postavljane još dublje u dvorište.

U sistemu naselja u Slavoniji i Vojvodini veliko značenje imaju i gradovi. Njihov nastanak se u nekim slučajevima može pratiti od starorimskih *vojničkih gradova* (npr. Sremska Mitrovica ili Osijek), na koje se nadovezuju srednjovjekovna utvrđenja (npr. Osijek, Valpovo ili Petrovaradin kod Novog Sada), pa preko novijih *krajiških gradova* (npr. uz spomenute još i Nova Gradiška, Sl. Požega, Vinkovci, Vukovar) sve do gradova čiji nastanak datira u novije vrijeme, a razvili su se na temelju *trgovine* (npr. Sl. Brod, Novi Sad).

Ovakvi tokovi u razvoju sistema gradova Slavonije i Vojvodine uvjetovani su dvjema skupinama činilaca: Slavonija i Vojvodina su bile granično područje između istoka i zapada, a ravnička konfiguracija zemljišta nikada nije pružala ozbiljnije utočište osvajaču, pa su i vojnički gradovi uvijek bili postavljeni strateški uz ušće velikih rijeka (npr. Osijek uz Dravu i Dunav) ili su bili oslonjeni na padine malobrojnih planina (npr. Petrovaradin). Ravničko zemljište, veoma često i plavno, nije pružalo nikakvih rudnih bogatstava tako da se privreda ovoga kraja uvijek temeljila na poljoprivredi. Tek formiranjem Vojne krajine na području Slavonije i Vojvodine, te potpunijim naseljavanjem ovih područja — osobito u 19. stoljeću kada krajiški oficiri dio plaće dobivaju u zemljišnom posjedu, dolazi do značajnog razvoja trgovine pa na toj osnovi nastaju i trgovački gradovi. Već početkom 20. stoljeća ovdje se razvija i drvna industrija (nakon perioda masovnog izvoza sirovog drva), a zatim i industrija za potrebe poljoprivrede (npr. industrija umjetnih gnojiva ili poljoprivredno-prerađivačke industrije).

Ovakvi tokovi u razvoju naselja Slavonije i Vojvodine, osobito njihova rana urbanizacija, upućuju na pretpostavku da ćemo se u ovim krajevima susresti sa seoskim naseljima na relativno visokom stupnju njihova razvoja, i da taj razvoj vjerojatno ima utjecaja i na ostale tokove života, pa je on također jedan od osnova inovativnosti. (To je ujedno i razlog zbog čega smo možda nešto više mjesta dali karakteristikama naselja nego što je to uobičajeno.)

O METODI PRIKUPLJANJA PODATAKA I NAČINU OBRADE

Podaci o naseljima prikupljeni su pomoću slučajnog uzorka od ukupno 35 naselja. Uz podatke koji su prikupljeni pomoću posebnog upitnika korišteni su statistički podaci popisa stanovništva 1971.⁶ Pomoću elektroničkog računala obje su ove skupine podataka povezane u cjelinu i dalje analizirane pomoću interkorelacione matrice C — koeficijenta, u koju je u zadnjoj fazi obrade ušlo ukupno 41 obilježje za svako naselje.⁷

⁶ *Popis stanovništva i stanova 1971*; knj. *Migracije i Stanovi*, Savezni zavod za statistiku, Beograd.

⁷ Iz tehničkih razloga prikaz korelacione matrice je izostavljen. U prilogu je popis ispitivanih obilježja. Kod svakog obilježja dat je zbir značajnih C-koeficijenata i hi-kvadrata.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

1. Naselje

Na ravničkom se području nalazi oko 77% naselja, dok na brežuljkastom ili brdovitom terenu oko Požeške kotline i Fruške gore ima svega oko 23% naselja.

No raspored stanovništva je tu nešto drugačiji. Naime, zapaža se tendencija spuštanja stanovnika u nizinske predjele, tako da svega oko 17% domaćinstava s ispitivanog područja živi na brežuljkastom odnosno brdovitom zemljištu. Takva se tendencija ogleda i u korelacionoj matrici, gdje nalazimo da se niz karakteristika ponajprije koncentrira u nizinskim naseljima. Naselja na brežuljkastom zemljištu (iako udaljenija od općinskih središta) nemaju mjesnog ureda, kulturnih i sportskih ustanova; takva naselja nemaju razvijenu niti zdravstvenu službu, a poljoprivredni kombinati ili industrijski centri su im daleko; stanovništvo im je relativno više starosjedilačko.

Naselja na području Slavonije i Vojvodine su relativno velika seoska naselja. Svega nešto manje od jedne trećine tih naselja ima do 1000 stanovnika i oko 15% domaćinstava. Veća naselja nalaze se uglavnom na ravničkom zemljištu, ili preciznije, što se od Požeške kotline krećemo dalje prema istoku (s izuzetkom Fruške gore) to su naselja veća, tako da uz Dunav i u Vojvodini nalazimo i naselja s više od 4000 stanovnika (oko 11%) u kojima ima gotovo 30% domaćinstava. Broj stanovnika je bez sumnje faktor koji pridonosi razvoju urbanih funkcija — od prometnih, obrazovnih, kulturnih, sportskih pa sve do privrednih, zdravstvenih te društveno-političkih i upravno-administrativnih. (Od ukupno 41 izračunate korelacije nađene su značajne korelacije i razlike u 22 slučaja.)

U današnjim uvjetima razvijenog prometa udaljenost od općinskog centra nije činilac koji pridonosi razvitku naselja. Samo je nešto više od jedne petine naselja udaljeno od općinskog centra više od 30 minuta sredstvima javnog saobraćaja. To su, kao što smo već vidjeli, najčešće naselja na brežuljkastom ili bregovitom zemljištu.

2. Zaposlenost

Stanovništvo je uglavnom orijentirano na rad u poljoprivredi. Na području Slavonije i Vojvodine čak je dvije trećine seoskih naselja u kojima je više od 50% gospodarstava čiji su prihodi isključivo iz poljoprivrede. S druge strane formiraju se naselja (oko 23%) u kojima ima manje od 30% domaćinstava čiji su prihodi isključivo iz poljoprivrede, pa se i takva naselja sasvim drugačije strukturiraju: u takvim se naseljima javlja razvijenija trgovačka mreža, ustanove za razonodu (kino i sportska društva) te je bolji standard stanovanja.

Broj stalno zaposlenih u selima Slavonije i Vojvodine relativno je malen. U svega oko 11% naselja ima od 20—36% stalno zaposlenih, dok prevladavaju naselja u kojima ima do 20% stalno zaposlenog stanovništva. Utjecaj faktora stalne zaposlenosti stanovništva nije ni izdaleka takav kakav bi se mogao pretpostaviti. Nađeno je samo 7 značajnih C-koeficijenata i Hi-kvadrata uglavnom u području trgovačke razvijenosti, pa otuda treba pretpostaviti da stalna zaposlenost (iako nije jedini) ipak čini važan faktor kojim se potiče urbanizacija, jer se naselje počinje istodobno konfigurirati i kao mjesto stjecanja novčanih prihoda i kao mjesto potrošnje.

Stanovnici Slavonije i Vojvodine većim se dijelom zapošljavaju u naselju u kojemu inače žive. Tek u oko 25% naselja živi više od 6% zaposlenih izvan svoga sela. To je i razumljivo ako se ima na umu veličina naselja na ovom području, a razumljivo i to da njihov broj ne utječe na razvitak naselja.

3. Migracije

Relativno je malen broj seoskih naselja Slavonije i Vojvodine koja bi bila zatvorena prema useljavanju. Samo je oko 14% sela s više od 70% starosjedilaca, dok ih je oko 45% u kojima je 50—70% starosjedilaca, a više od jedne trećine čine sela sa svega do 50% starosjedilaca. Migracioni procesi su uostalom važna značajka Slavonije i osobito Vojvodine. Seoska naselja izvan ravničkog područja nisu izložena migracijama, pa u njima prevladavaju starosjedioci.

Procesi migracija pojavljuju se u obliku doseljavanja iz grada i iz drugih sela, osobito u periodu neposredno poslije drugog svjetskog rata (1946—1960). U izvjesnom pogledu oni djeluju na opći izgled naselja (npr. standard stanovanja: kuće izgrađene poslije 1960, te veća stambena površina po članu domaćinstva). Pojava imigracija (vjerojatno zbog profila doseljenika) izaziva potrebu konstituiranja društveno-političkih organizacija (Saveza komunista i Socijalističkog saveza).

Slavonsko i vojvođansko selo otvoreno je imigracijama iz drugih sela. Čak je oko 54% naselja u kojima ima više od 30% doseljenog stanovništva. Međutim, kako pokazuju podaci, ovaj faktor ne pridonosi osobito urbanom izgledu sela.

Za razvoj seoskog naselja daleko veći značaj imaju migracije iz grada, možda zato jer je takvo naselje razvijenije. No takvih je naselja relativno malo: svega u oko 14% njih ima više od 9% stanovništva doseljenog iz grada, a gotovo jedna trećina ih je još uvijek relativno zatvorena prema migracijama iz grada. U tim naseljima broj doseljenika iz grada migracijama iz grada ne prelazi 3% od ukupnog broja stanovnika. Naselja koja su otvorena prema gradu, u koja se doseljavaju stanovnici iz gradova, nose sve karakteristike relativno urbaniziranog naselja.

Do početka drugog svjetskog rata migracije su bile relativno malene. U tom razdoblju je bilo čak tri četvrtine sela u kojima je bilo manje od 10% doseljenika, pa ove migracije nisu odlučnije povezane s procesima urbanizacije. Prema raspoloživim statističkim podacima, najveće migracije na području Slavonije i Vojvodine bile su neposredno poslije drugog svjetskog rata: u gotovo jednu četvrtinu naselja uselilo se više od 20% stanovnika. Takva naselja imaju i najmanji broj starosjedilaca, a proces doseljavanja je bio podjednak i iz gradova i iz sela, premda naravno u odgovarajućem relativnom omjeru s brojem doseljenika iz gradova ili iz sela.

Proces urbanizacije seoskih naselja Slavonije i Vojvodine povezan je s migracijama u zadnjem desetljeću. Naselja koja su u tom periodu bila izložena imigracijama, bila su i raniji gravitacioni centri — otvoreni prema useljavanju kako iz grada tako i iz sela. Njihova današnja karakteristika jest relativno viši stambeni standard. Vjerojatno su ona i ranije po nečemu bili privlačni centri, o čemu svjedoči postojanje crkve i gostionice (obilježja tradicionalnoga gravitacionog centra), ali nam nedostaju detaljniji podaci da bismo objasnili po čemu su još ona bila privlačna za useljavanje.

4. Stanovanje

Poboljšanje standarda stanovanja u Slavoniji i Vojvodini počinje tek nakon što je završio najburniji period useljavanja, tj. poslije 1960. godine. Ipak, kako pokazuju podaci, i od tada do danas u selima Slavonije i Vojvodine izgrađeno je relativno malo novih stanova: 25—36% novih stanova ima u manje od 30% sela, 15—25% novih stanova ima u tek nešto više od 40% sela, dok je u gotovo čak 30% sela izgrađeno samo 5—15% novih stanova. Novi se stanovi najčešće grade u naseljima koja su bila izložena većem doseljavanju te u naseljima u nizinskim predjelima.

S obzirom na tempo izgradnje stanova razumljivo je što je relativno velik broj stambenih objekata izgrađen ili potpuno ili u znatnom dijelu iz mekog materijala (40%). Suvremeni se materijali javljaju pretežno ili potpuno samo u oko 9% naselja. Proces urbanizacije seoskih naselja Slavonije i Vojvodine počeo je vjerojatno znatno ranije nego što je započeo period relativno intenzivne izgradnje novih stambenih objekata. To pokazuje činjenica što se — unatoč relativno malom broju stanova iz tvrdih (suvremenih) materijala — primjećuje povezanost s nizom urbanih obilježja kao što su mjesni ured u naselju, crkva, suvremena trgovina, zdravstvene ustanove, relativno razvijen društveno-politički život (sjedište osnovne organizacije Socijalističkog saveza), razvijeniji kulturni život, blizina poljoprivrednog kombinata i prehrambene industrije.

U selima Slavonije i Vojvodine površina stana po ukućanu relativno je povoljna. U oko 23% naselja ona se kreće između 9 m² i 13 m², u oko 43% naselja ona je između 13 i 16 m², a u nešto više od jedne trećine naselja površina stana po ukućanu iznosi između 16 i 19 m². Značajni koeficijenti korelacije i razlike pojavljuju se u slučajevima kad se radi o novijoj i suvremenijoj izgradnji, kao i u drugim slučajevima koji su karakteristični za urbanizaciju seoskih naselja ovoga područja.

Slično je i sa stanovima koji su opremljeni električnom strujom i vodom. No, ipak valja reći da još uvijek oko 85% sela ima svega do 20% stanova koji su istovremeno opremljeni i električnom energijom i vodom.

5. Privreda

Agrarna struktura Slavonije i Vojvodine uvjetovala je da se u više od tri četvrtine sela (ili u susjednom selu) nalazi poljoprivredni kombinat. Ova sela obuhvaćaju čak oko 85% gospodarstava. Međutim, kao što je već spomenuto, sela smještena na brežuljkastom ili brdovitom terenu nisu u blizini poljoprivrednog kombinata. Prisutnost poljoprivrednog kombinata bez sumnje znatno pridonosi urbanom izgledu seoskih naselja, pa se u takvim selima redovito pojavljuju i administrativno-upravni centri (mjesni ured), pojavljuju se specijalizirane trgovine, ustanove zdravstvene zaštite, razvijen je i društveno-politički život. Ta naselja imaju i veći broj stanovnika, otvorena su imigracijama, a kao što smo ranije pokazali — to su naselja s boljim stambenim standardom.

Na temelju uvida u strukturu naselja u čijoj je blizini poljoprivredni kombinat (ili se kombinat nalazi u samom naselju), proizlazi da je prisutnost kombinatu u njima rezultat ranije urbanizacije tih naselja.

Uz poljoprivredni kombinat često se javlja i poljoprivredno-prehrambena industrija, premda njezina lokacija, kako pokazuju naši podaci, ovisi i o ne-

kim drugim faktorima. Objekti poljoprivredno-prehrambene industrije nalaze se u oko 43% naselja pa je i razumljivo da se njihova prisutnost ne povezuje s toliko faktora kao kod poljoprivrednog kombinata. Industrijskih poduzeća (osim poljoprivredno-prehrambenih) nalazimo u nešto manje od 30% naselja, pa je i tendencija smanjivanja broja faktora s kojima se povezuje, ili koji obilježavaju urbanizaciju, prisutna u još većoj mjeri.

6. Trgovina i ugostiteljstvo

Gotovo da i nema sela u Slavoniji i Vojvodini u kojem se ne bi nalazila trgovina mješovitom robom. Samo oko 17% sela nema takve trgovine. Koliko je poznato trgovina mješovitom robom u razvijenijem selu gotovo je tradicionalna, pa je njezino prisustvo prije indikator ranije razvijenosti negoli novijih procesa urbanizacije. Slično je i s postojanjem gostionice u selu: u oko 80% sela nalazi se gostionica. Nađena je visoka korelacija u vezi s postojanjem trgovine mješovitom robom i gostionice u selu.

No u selima u kojima postoji gostionica daleko su razvijenije druge urbane funkcije nego što je to slučaj kod trgovine mješovitom robom. Postojanje gostionice u selu povezuje se s gotovo svim faktorima koji indiciraju proces urbanizacije. Takvo selo je razvijeniji obrazovni, kulturni, trgovački, privredni i zdravstveni centar, a ujedno i administrativno-upravni i društveno-politički centar. Postojanje gostionice u selu povezuje se s ukupno 24 drugih obilježja sela.

Samoposluge — kao nov oblik trgovine — pojavljuju se u nešto više od jedne četvrtine sela. One se prije svega — nalaze u selima s većim brojem domaćinstava (sela u kojima se nalaze samoposluge obuhvaćaju više od 40% gospodarstava), pa se u njima logično koncentriraju i druge urbane funkcije (obrazovne, religiozne, društveno-političke i upravno-administrativne).

Uz samoposlugu ili trgovinu mješovitom robom, pojava specijaliziranih trgovina u selu Slavonije i Vojvodine indikator je pojava drugačijih potreba stanovnika. Specijalizirana trgovina (koja može zadovoljiti raznovrsnije potrebe stanovništva) približava se selu čija gospodarstva prestaju biti autarkična, privreda sela postaje tržišna, a javljaju se i novčana sredstva zarađena izvan gospodarstva. U više od jedne trećine sela Slavonije i Vojvodine pojavljuje se specijalizirana trgovina. To su naravno veća sela u kojima se nalazi nešto manje od polovine gospodarstava ovoga područja. Iz svih ovih razloga nije nimalo slučajno da se postojanje specijaliziranih trgovina povezuje s gotovo svim faktorima koji ukazuju na relativno visok stupanj urbanizacije.

Slično je i trgovinom poljoprivrednih proizvoda, s tom razlikom da su one nešto rasprostranjenije nego druge specijalizirane trgovine, što je i razumljivo s obzirom na privrednu orijentaciju ovoga područja.

7. Saobraćaj

Relativna blizina željezničke pruge, odnosno željezničke stanice (u Slavoniji i Vojvodini željeznička je mreža dobro razvijena) nema više odlučujući utjecaj na razvitak naselja, pa ni onda kad je udaljena manje od 4—5 km. Seoska naselja koja u svojoj blizini imaju željezničku stanicu (do 60 minuta pješačenja), danas su relativno malobrojna — ima ih oko 54%.

Autobusni prijevoz i cestovni saobraćaj daleko su razvijeniji — autobusne stanice nalaze se u više od tri četvrtine naselja Slavonije i Vojvodine, a u tim se naseljima nalazi više od 80% gospodarstava.

Na taj način ni postojanje autobusne stanice u selu, kao ni blizina željezničke stanice, nisu indikatori pomoću kojih bi se danas seoska naselja razlikovala prema stupnju razvijenosti.

Poslijeratna izgradnja cesta uvjetovala je da u neposrednoj blizini sela (do 30 minuta pješaćenja) prolazi magistralna ili regionalna cesta. U tim selima ima tek nešto više od 60% gospodarstava, što upućuje na činjenicu da prolaz regionalnog ili magistralnog puta nije zasnovan isključivo na kriteriju razvijenosti naselja. Zbog toga postojanje takve ceste u blizini sela također nije kriterij razlikovanja naselja.

Međutim, postojanje lokalnog asfaltnog puta kroz selo indicira razvijenost takvoga sela, premda u Slavoniji i Vojvodini ima relativno velik broj takvih sela (oko 73%). U takvim selima relativno je razvijeniji društveno-politički život, u njima se nalaze sportski klubovi, i to su sela koja su otvorena doseljavanju iz grada, vjerojatno zbog toga što se u njima ili u susjednom selu nalazi i poljoprivredno-prehrambena industrija. Usput valja spomenuti da pojava lokalnog asfaltnog puta kroz selo povlači za sobom i pojavu drugih asfaltnih saobraćajnica u selu, tako da je danas u Slavoniji i Vojvodini većim dijelom asfaltirano oko 20% seoskih naselja.

8. Zdravstvena i veterinarska zaštita

Zdravstvena se zaštita, kako to pokazuju podaci, sve više približila seoskom stanovništvu. U gotovo dvije trećine seoskih naselja Slavonije i Vojvodine nalazi se dom zdravlja ili barem zdravstvena ambulanta, čime se pokriva oko 80% gospodarstava na tom području. No zdravstvene se ustanove rjeđe javljaju izvan nizinskog područja. One su pretežno smještene u najrazvijenijim naseljima. Značajne korelacije i razlike između postojanja zdravstvenih ustanova u selu i drugih urbanih obilježja nađene su u čak 23 slučaja, tako da je ovo vjerojatno jedan od najjasnijih indikatora pomoću koga se može mjeriti stupanj razvijenosti nekog seoskog naselja.

Slično je i s ljekarnama u selu. No njih ima znatno manje, jer su se po najprije javljale uz dom zdravlja, a samo izuzetno (ili nikada) uz zdravstvenu ambulantu. No unatoč tome ljekarne nalazimo u oko 43% naselja na ovom području, a i one se — slično kao i druge zdravstvene ustanove — javljaju u najrazvijenijim naseljima.

Veterinarske ambulante ili stanice također su veoma rasprostranjene. Njih nalazimo u oko 60% naselja i pokrivaju oko 79% gospodarstva. I njih nalazimo u najrazvijenijim naseljima.

9. Institucije u seoskim naseljima

a) Upravno-administrativne ustanove

Od upravno-administrativnih ustanova u selu nalazimo mjesni ured. Njegova pojava u selu svjedoči o prenošenju dijela upravnih i administrativnih funkcija općina u selo.

U Slavoniji i Vojvodini nešto više od dvije trećine naselja ima mjesni ured. Međutim, kako osnivanje mjesnog ureda najčešće znači približavanje

nekim upravnih i administrativnih funkcija općine stanovništvu, mjesni ured nije lociran isključivo u najvećim naseljima, što svjedoči podatak da se u tim naseljima nalazi svega oko 46% gospodarstava. Pojava mjesnog ureda u selu je indikator razvijenosti takvog naselja u gotovo svim urbanim aspektima koje smo ispitali, pa je odatle i dobar kriterij razlikovanja naselja prema stupnju razvijenosti (značajne korelacije i razlike nađene su u 23 slučaja).

b) Obrazovne i kulturne ustanove

Osnovna se škola nalazi u gotovo svim selima Slavonije i Vojvodine (u oko 86% naselja), a u tim selima živi gotovo sve stanovništvo (oko 95% gospodarstava). No vjerojatno najnerazvijenija naselja nemaju osnovnu školu jer njezino se postojanje u selu povezuje s 19. indikatorom stupnja urbanizacije. Pri tom valja posebno naglasiti da nisu nađene korelacije niti razlike koje ovise o trgovinskoj ili privrednoj razvijenosti te saobraćajnoj razvijenosti nekog naselja. Tamo gdje nedostaju drugi faktori urbanizacije, postojanje škole u selu više upućuje na raniju razvijenost nekog naselja nego na njegov sadašnji stupanj razvitka.

Na području Slavonije i Vojvodine ima relativno mnogo biblioteka. Njih nalazimo u oko 63% naselja. Biblioteke se najčešće nalaze u mjestima u kojima postoji osnovna škola, kino, ili gdje je razvijeniji društveno-politički život. Njihova pojava indicira na društveni razvoj i otvaranje kulturnim potrebama, ali ne i na privredni razvitak.

U oko 45% naselja održavaju se najmanje jedanput tjedno kino-predstave, odnosno ta naselja imaju kino. Kino je locirano pretežno u nizinskim naseljima, a njegova pojava u selu pokazuje (prema strukturi opaženih korelacija i razlika) na slične sklopove kao i kod biblioteka.

c) Društveno-političke organizacije

Sjedište osnovne organizacije Socijalističkog saveza nalazi se u oko 92% naselja Slavonije i Vojvodine. Teritorijalna distribucija osnovnih organizacija Socijalističkog saveza vjerojatno više ovisi o političkim kriterijima nego o nekim drugim faktorima. Korelacije i razlike koje su u vezi s tim nađene vjerojatno su više slučajne, premda se ne može poreći da joj je sjedište ipak u razvijenijem naselju.

Drugacije je međutim kad se radi o sjedištu osnovne organizacije Saveza komunista. One imaju svoja sjedišta čak u oko 83% naselja. No unatoč tome što je na njihova lociranja vjerojatno djelovao politički kriterij, one su ipak smještene u naseljima koja pokazuju barem tendenciju razvoja. Tako su nađene korelacije i razlike u vezi s trgovačkom razvijenosti (specijalizirane trgovine), zdravstvenom i veterinarskom zaštitom; one se nalaze u naseljima koja su otvorenija prema doseljavanju iz grada i u kojima je manji broj starijih osoba.

d) Društvene organizacije

Zadružni ili društveni dom nalazi se u oko 86% seoskih naselja Slavonije i Vojvodine, no njegova je uloga u procesima urbanizacije neznatna. Uz zadružni dom pojavljuje se često i trgovina s poljoprivrednim proizvodima i to vjerojatno u njegovu sastavu, što bi moglo značiti da su zadružni domovi na ovom području izgrađivani dosta rano — neposredno poslije drugog svjetskog rata. Tu je često i gostionica, a i kulturno-umjetnička društva u zadruž-

nom ili društvenom domu obavljaju svoju djelatnost, pa se zadružni i društveni domovi pojavljuju kao mjesto oko kojega se odvija oskudan društveni život sela.

Kulturno-umjetničko društvo u selu javlja se kao relativno jednostavniji oblik društvenog života. Oko 43% sela Slavonije i Vojvodine ima kulturno-umjetničko društvo, a njegovo postojanje vezano je uz postojanje zadružnog ili društvenog doma i osnovne škole. Sela koja nemaju jednu od ove dvije ustanove često nemaju niti kulturno-umjetničko društvo.

Pojava sportskog društva u selu uz ostalo je vjerojatno i indikator pojave slobodnog vremena. Sportska se društva ponajprije nalaze u razvijenim sredinama, dakle u nizinskim naseljima uz saobraćajnice. U tim je naseljima razvijeniji i društveno-politički život, a poljoprivreda im je organizirana kroz poljoprivredne kombinata i odgovarajuću industriju. To su također sela koja su otvorenija prema doseljavanju.

e) Religiozne ustanove

Religiozne ustanove u selu čine ponajprije crkve: gotovo dvije trećine seoskih naselja Slavonije i Vojvodine ima crkvu. Ona se nalazi u većim naseljima (uz osnovnu školu), te u privredno razvijenim naseljima, ali ne u takvima koja bi bila otvorena prema doseljavanju iz grada, već u onima koja su otvorena prema doseljavanju iz sela. Time je crkva u selu, ako se izuzme relativna privredna razvijenost, indikator ranije tradicionalne razvijenosti seoskog naselja, ali koja danas zaostaju u razvoju i gdje su procesi urbanizacije sporiji.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

1. U poslijeratnom razdoblju razvoja i urbanizacije seoskih naselja Slavonije i Vojvodine zapažamo dvije faze:

a) razdoblje od završetka rata (preciznije od 1946. godine) do 1960. godine, u kojemu su prisutni procesi doseljavanja stanovništva iz drugih sela, čime se svakako mijenjala slika sela u ovom području;

b) razdoblje koje prema našim podacima počinje 1961. godine i još uvijek traje. To je razdoblje u kojemu nalazimo vanjske promjene u urbanom izgledu naselja, a one se očituju prije svega u izgradnji stambenih objekata iz suvremenih materijala. U ovom se razdoblju naselja otvaraju prema gradu, odakle počinje doseljavanje jednog relativno malog broja stanovnika, no ipak značajnog po tome što služi kao indikator početka izjednačavanja uvjeta života u selu i u gradu, odnosno približavanja grada selu. U ovom je razdoblju broj poljoprivrednog stanovništva u opadanju.

Po svemu sudeći ovaj drugi period karakteriziran je nestajanjem *tradicionalnoga* sela Slavonije i Vojvodine, u kojemu su obilježja razvijenosti osnovna škola, trgovina mješovitom robom i crkva. Takvo se selo transformira u *suvremeno* selo koje — iako u urbanom sistemu podređeno većim privrednim, kulturnim i upravnim centrima — postepeno preuzima sve više urbanih funkcija te u okvirima svojih mogućnosti postaje nezavisno o drugim urbanim strukturama. Takvo selo ujedno postaje i gravitaciono središte (hijerarhijski nadređeno) u ukupnom urbanom sistemu susjednih manje razvijenih ili nerazvijenih naselja, dakle onih s manjim brojem stanovnika ili onih s nepovoljnim geografskim položajem.

Seoska naselja Slavonije i Vojvodine uglavnom su poljoprivredna naselja bez obzira na stupanj njihove urbanizacije. Ako se u njima javlja industrija, ona je poljoprivredno-prehrambena, a tek izuzetno i neka druga industrija. Tako pojava industrije (uz suvremeniju organizaciju rada i prisustvo poljoprivrednih kombinata u selu ili susjednom selu) postaje značajan poticaj razvoju slavonskog i vojvođanskog sela, a također i procesima urbanizacije u njima.

2. Analiza matrice C-koeficijenata i značajnih Hi-kvadrata, odnosno rezultata istraživanja, pokazuje da se seoska naselja Slavonije i Vojvodine umnogome razlikuju, te da se diferenciraju na razvijena i nerazvijena naselja. Ovu diferencijaciju ne treba shvatiti doslovno, jer između njezina dva pola očito postoje i prijelazni oblici, ali je jasno da jedna grupa naselja stagnira (ona s malim brojem stanovnika u brežuljkastom ili brdovitom terenu).

Najveći broj razlika i povezanosti među pojedinim faktorima (više od 20 ili više od 50% prema ukupnom broju obilježja) javlja se u vezi sa slijedećim obilježjima:

- broj stanovnika u naselju,
- mjesni ured u naselju,
- dom zdravlja ili ambulanta u naselju,
- ljekarna u naselju,
- biblioteka u naselju,
- sportsko društvo u naselju.

3. Daljnja analiza interkorelacione matrice pokazuje da su sume korigiranih C-koeficijenata u pojedinim slučajevima znatne. Tako se javlja prosječan korigirani C-koeficijent veći od 0,50 (suma veća od 20,00) u slijedećim slučajevima:

- mjesni ured u selu,
- zdravstvena stanica u selu,
- biblioteka u selu,
- sportsko društvo u selu,
- broj stanovnika u selu,
- postotak doseljenika iz grada,
- izgradnja kuća od suvremenih građevnih materijala.

Usporedba ovih faktora pokazuje sličnost s nalazom kad su u obzir uzimane samo značajne korelacije i razlike, ali je unekoliko ona potpunija jer uzima u obzir i migraciona obilježja i stambeni standard.

Međutim, u oba slučaja karakteristično je da nema niti jednog faktora koji bi ukazivao na privrednu razvijenost. Razlog je vjerojatno u tome što se privreda Slavonije i Vojvodine osniva pretežno na individualnom sektoru pa koliko god on bio značajan za razvoj ovoga područja, društveni sektor i industrijski razvoj (kao što je to i pokazano u analizi rezultata) ipak nije takav poticaj koji bi mijenjao sliku sela.

Polazeći od najviših korelacija koje su nađene u interkorelacionoj matrici s 41 obilježjem naselja, pomoću cluster-analize⁸ ustanovljeni su slijedeći sklopovi:

- a) — mjesni ured u selu,
- zdravstvena stanica u selu,

---

⁸ B. Fruchter: *Introduction to Factor Analysis*, Princeton, N. J., Van Nostrand, 1954, p. 13.

- biblioteka u selu,
- sportski klubovi u selu.

(B = 2,11)

- b) — mjesni ured u selu,
- sjedište osnovne organizacije Saveza komunista u selu,
  - sportski klubovi u selu.

(B = 1,95)

Oba ova sklopa ukazuju da temeljni indikator urbanizacije seoskih naselja predstavlja prenošenje upravno-administrativnih funkcija općine u selo. Na ovaj se faktor povezuju i svi drugi indikatori urbanizacije sela Slavonije i Vojvodine.

4. Kao što smo vidjeli u prikazu rezultata istraživanja, osnovni kriterij razlikovanja privredne (poljoprivredne) razvijenosti sela jest postojanje poljoprivrednog kombinata u selu ili u susjednom selu. Na ovo se obilježje vežu još 9 drugih obilježja po kojima se sela razlikuju: nizinsko naselje, mjesni ured u naselju, specijalizirane trgovine u naselju, gostionica, zdravstvena stanica ili ambulanta u naselju, naselje je sjedište osnovne organizacije Saveza komunista, u naselju je sportsko društvo, naselje je otvoreno doseljavanju iz grada, stambeni su objekti građeni od suvremenog materijala.

Prikupljeni podaci grupirani su na: privreda, trgovina i ugostiteljstvo saobraćaj; upravno-administrativne, obrazovne i kulturne institucije i crkva; društveno-političke i društvene organizacije u selu; zdravstvena i veterinarska zaštita. Postojanje bilo koje od navedenih institucija u svakoj je grupi bodovano s jednim bodom, pa je za svako selo u svakoj skupini dobiven broj bodova ovisno o broju zabilježenih obilježja. Na temelju takvih podataka izrađena je korelaciona matrica koja je dalje analizirana.⁹

Interkorelaciona matrica (C-koeficijent)

	1	2	3	4	5	6
1. Saobraćaj	—	0,71	0,76	0,66	0,66	0,65
2. Institucije						
— upravno-administrativne						
— obrazovne i kulturne	0,71	—	0,72	0,61	0,82	0,35
— religiozne						
3. Trgovina i ugostiteljstvo	0,67	0,72	—	0,65	0,67	0,48
4. Zdravstvena i veterinarska zaštita	0,66	0,61	0,65	—	0,67	0,43
5. Institucije						
— društveno-političke i društvene organizacije	0,66	0,82	0,67	0,67	—	0,38
6. Privreda	0,65	0,35	0,48	0,43	0,38	—

Cluster-analiza je pokazala slaganje između slijedećih faktora (B — koef. = 1,56)

- trgovina i ugostiteljstvo,
- saobraćaj,
- institucije (ad. 2),
- institucije (ad 5).

⁹ Vidjeti bilješku 8.

Tako se pokazuje da urbanizirano seosko naselje karakteriziraju (iako privredna i ekonomska snaga čini preduvjet) prije svega razvijena trgovina i ugostiteljstvo, razvijeni saobraćaj (asfaltni putovi) te razvijene obrazovne, kulturne, društveno-političke i društvene institucije. I zaista, pažljiva analiza pregledne matrice sa spomenutim 41 obilježjem seoskih naselja pokazuje da se neka naselja u Slavoniji razlikuju od drugih isključivo prema ovim kriterijima, tj. da ih možemo uvrstiti u grupu razvijenih naselja, ali takvih u kojima je privreda (vjerojatno osim individualne-privatne) relativno nerazvijena.

Time se na području Slavonije i Vojvodine mogu razlikovati:

- nerazvijena naselja;
- tradicionalna razvijena sela;
- djelomično razvijena sela s razvijenom trgovinom, saobraćajem i institucijama;
- urbanizirana seoska naselja s privrednom osnovom i drugim obilježjima urbanizacije.

Procesi urbanizacije koje smo zapazili u selima Slavonije i Vojvodine prisutni su bez sumnje i drugdje i oni potiču ali su ujedno i posljedica drugih transformacija.

Pregled obilježja naselja

Obilježje	Ukupno značajnih korelacija i razlika	Suma korigiranih C-koeficij. u matrici
0	1	2
1. Opća obilježja naselja		
1.1. Topografske karakteristike	11	13,60
1.2. Broj stanovnika	22	25,03
1.3. Udaljenost od općinskog centra	3	18,86
2. Zaposlenost		
2.1. Naselja prema broju zaposlenih u poljoprivredi	14	18,93
2.2. Naselja prema broju stalno zaposlenih	7	18,14
2.3. Naselja prema broju zaposlenih izvan naselja	1	13,89
3. Migraciona obilježja		
3.1. Naselja prema broju starosjedilaca	10	17,93
3.2. Naselja prema broju doseljenih iz drugih sela	3	15,18
3.3. Naselja prema broju doseljenih iz grada	18	20,87
3.4. Naselja prema broju doseljenika od početka drugog svjetskog rata	4	17,73
3.5. Naselja prema broju doseljenika 1946—1960. godine	3	14,85
3.6. Naselja prema broju doseljenika 1961—1971. godine	10	17,82
4. Stanovanje		
4.1. Naselja prema broju stanova izgrađenih poslije 1960. godine	5	13,89
4.2. Naselja prema vrsti građevnog materijala za stanove	12	21,68
4.3. Naselja prema površini stana po ukućaninu	8	17,86
4.4. Naselja prema broju stanova s električnom strujom i vodovodom	7	16,42

	0	1	2
5. Privreda			
5.1. Poljoprivredni kombinat u selu ili susjednom selu		12	14,30
5.2. Poljoprivredna ili prehrambena industrija u selu ili u susjednom selu		4	10,14
5.3. Industrijsko poduzeće (osim poljoprivredno-prehrambene industrije) u selu, ili u susjednom selu		6	12,84
6. Trgovina i ugostiteljstvo			
6.1. Trgovina mješovitom robom u selu		7	15,23
6.2. Gostionica u selu		24	19,81
6.3. Samoposluga u selu		11	16,57
6.4. Specijalizirane trgovine u selu, uz samoposlugu ili trgovinu mješovitom robom		17	17,40
6.5. Trgovina poljoprivrednih potrepština u naselju		15	16,10
7. Saobraćaj			
7.1. Željeznička stanica udaljena najviše 60 minuta pješice od naselja		—	9,08
7.2. Autobusna stanica u naselju		1	12,76
7.3. Magistralna ili regionalna cesta najdalje 30 minuta pješice od naselja		2	9,66
7.4. Lokalni asfaltni put u naselju		9	16,66
8. Zdravstvena i veterinarska zaštita			
8.1. Dom zdravlja ili ambulanta u selu		23	22,70
8.2. Ljekarna u selu		21	18,90
8.3. Veterinarska stanica ili ambulanta u selu		20	17,39
9. Institucije u seoskim naseljima			
a) Upravno-administrativne ustanove			
9.1. Mjesni ured		23	22,40
b) Obrazovne i kulturne ustanove			
9.2. Osnovna škola		19	18,73
9.3. Biblioteka		22	20,15
9.4. Kino najmanje jedanput tjedno		18	18,15
c) Društveno-političke organizacije u selu			
9.5. Sjedište osnovne organizacije SSRN		10	16,47
9.6. Sjedište osnovne organizacije Saveza komunista		18	18,45
d) Društvene organizacije u selu			
9.7. Zadružni ili društveni dom		6	12,72
9.8. Kulturno-umjetničko društvo		2	10,94
9.9. Sportsko društvo		21	20,67
e) Religiozne ustanove u selu			
9.10. Crkva		8	13,73

Summary

URBANIZATION PROCESSES IN SLAVONIAN AND VOJVODINA RURAL AREAS

In investigations carried out on a random sample of 35 settlements in Slavonia and Vojvodina 41 properties were analysed by means of the inter-correlation matrix of C-coefficients and Xi-square.

The obtained results show that development and urbanization in Slavonia and Vojvodina since the war have proceeded in stages: (1) the period from 1946—1960 which is marked by considerable immigrations from other villages; (2) the period since 1961 which brought the beginnings of urbanization as can be seen from a growing migration from towns and from the construction of houses of modern materials (in addition to other factors connected with these two).

Rural settlements in Slavonia and Vojvodina are agricultural settlements in which (on in the neighbouring villages) there exists an agricultural integrated

farm. In most cases there is also some food industry based on agricultural produce and only in exceptional cases shall we find other types of industry as well. The presence of the integrated farm explains nine correlations and differences (topography, trade and catering, socio-political and social, organized sports and games, housing standards, migrations from towns) in those characteristics which suggest the presence of urbanization processes.

Using composite indices for six factors of development, a cluster is obtained which consists of the following: (1) trade and catering, (2) transport, (3) administrative, cultural-educational and religious institutions, and (4) socio-political and social institutions. With this group of factors, and depending on the level of economic development and economic power, rural settlements become hierarchially included in the urban system. Thus urbanized rural settlements rely on major and more important centres (seats of communes, towns), while undeveloped villages rely on more developed and urbanized settlements.

In Slavonia and Vojvodina one can distinguish three types of village: undeveloped villages, traditionally developed and partly urbanized villages (without any economic basis apart from private farming), and urbanized villages.

This clearly reveals the presence of urbanization processes in Slavonian and Vojvodina rural areas.

Резюме

ПРОЦЕССЫ УРБАНИЗАЦИИ ДЕРЕВНИ В СЛАВОНИИ И ВОЕВОДИНЕ

Исследование проведено на случайном образце 35 поселков Славонии и Воеводины и им охвачен анализ 41 признака. Данные обследованы с помощью С-коэффициентов и h^2 -квадрата.

Полученные результаты указывают на наличие двух фаз в развитии и урбанизации Славонии и Воеводины в послевоенный период: 1. период с 1946 до 1960 г. во время которого случились значительные иммиграции из других селений; 2. период с 1961 г. до нынешнего времени, когда начался процесс урбанизации для которого характерны иммиграции из городов и современное жилищное строительство (наряду с другими факторами связывающими эти два упомянутые фактора).

Сельские населенные пункты Славонии и Воеводины — сельскохозяйственные селения в которых (или же в соседней деревне) имеется сельскохозяйственный комбинат. Часто наличествует сельскохозяйственно-пищевая промышленность а только как исключение — другие индустрии. Наличие сельскохозяйственного комбината поясняют 9 корреляций и разновидностей (топографических, торгово-гостиничных, общественно-политических и общественных, спортивной организации, жизненного уровня, процесса иммиграции из города) в тех характеристиках которые указывают на наличность процесса урбанизации.

Использованием синтетических индексов для 6 факторов развития и их групповым анализом раскрывается следующая структура:

1) торговля и гостиничное обслуживание, 2) транспорт и движение, 3) государственно-административные, культурно-образовательные и религиозные учреждения, 4) общественно-политические и общественные учреждения, наличие которых и степень развития характеризуют степень урбанизации сельских населенных пунктов. При наличии такой структуры и факторов и определенной степени хозяйственного роста и экономической силы селения иерархически включаются в урбанистическую систему. Таким образом урбанизированные селения в значительной мере опираются на важные и более развитые центры (центры общин и города) а неразвитые селения — на более урбанизированные и развитые пункты.

В районе Славонии и Воеводины наблюдаются три типа деревни: неразвитая деревня, традиционно-развитая деревня и частично урбанизированная деревня (без хозяйственной базы са исключением одиночного сельского хозяйства) и урбанизированная деревня.

Все это приводит к заключению что процессы урбанизации наличны в селах Славонии и Воеводины.